

Újabb Balassi-nyomok Lengyelországban

A lengyelországi kéziratárak és levéltárak magyar szempontból való tüzetes áttanulmányozása olyan feladat, amelyre mindeddig nemigen vállalkoztak kutatóink. Jóllehet Veress Endre és Divéky Adorján számos lengyelországi hungarikát publikáltak, még mindig vannak nagy terjedelmű anyagok, amelyek mindeddig elkerültek a magyar kutatók – történészek és irodalomtörténészek – figyelmét. Még a Balassi-kutatás területén is érhetnek meglepetések. Kalandos életű költőnk három ízben járt lengyel földön, s kapcsolatai jóval kiterjedtebbek lehettek, mint azok, amelyeket levelei alapján megállapíthatunk. E sorok írója hosszú évek óta feltételezte, hogy a körültekintőbb lengyelországi kutatás még napvilágra hozhat újabb nyomokat, s 1979 őszén sikerült is több, Balassi Bálinttal kapcsolatos ismeretlen adalékot találnia.

A wroclawi városi és egyetemi könyvtárban különös figyelmet érdemel a kéziratár *album amicorum* anyaga. Ez a második világháború előtt igen gazdag és érdekes anyag a háború alatt roppant károkat szenvedett – a Biblioteka na Piasku jelenlegi épületében volt a Boroslót („Breslau Festung”-ot) védelmező német csapatok főparancsnoksága. A kéziratok egy része tehát kétségtelenül megsemmisült a város ostroma során, vagy elkótyavetyélődött a felszabadulást követő elég zavaros időkben. Az sem lehetetlen, hogy egyes könyveket, illetve értékesebb kéziratokat a város polgári lakosságának kiürítésekor Németországba szállítottak, de ezek hollétéről senkinek sincs pontos tudomása.

Mindezt azért kellett elmondani, mert a jelenleg hiányzó album-anyagban vannak (voltak) a legérdekesebb magyar bejegyzések. Ezt az anyagot ma már csak egy régi német katalógus alapján tudjuk rekonstruálni; ez a kemény fedelű vaskos könyv, a *Verzeichniss der nachstehend citirten Stambücher der Stadtbibliothek zu Breslau* címet viseli, s mint azt a katalógus iktatószáma (Akc. 1967 KN 13) mutatja, csak nemrégén került újra a könyvtár tulajdonába. A *Verzeichniss* nem csupán az egyes albumok tulajdonosait tünteti föl, hanem a bejegyzőkről is listát ad. A poszszorok rövid életrajzát viszont egy másik, részben nyomtatott, részben kézzel írott kiadványból (Dr. Ernst Vogler, *Katalog der Stambücher der Stadtbibliothek Breslau*, Akc. 1967 KN 11) állíthatjuk össze, s így a két katalógus összevetésével elég pontos képet kapunk az albumgyűjtemény hajdani anyagáról.

A betűrendes *Verzeichniss* 7/b száma alatt szerepel Hans von Braun emlékkönyve; tartalmáról a Vogler-katalógusban találunk összefoglalót. Eszerint von Braun császári szolgálatban álló diplomata vagy katonatiszt lehetett. Albumában 1573 és 1609 között nyolcvannégyen jegyezték be a nevüket, főképp osztrák, cseh, olasz és flamand nemesek, köztük olyan családok tagjai, mint Dietrichstein, Hohenlohe, Croy Nevers, Egmont és Herberstein. Von Braun sokat utazott és 1589-ben Magyarországon is megfordult. Itt ketten írták be a nevüket albumába: N(icolaus) Pálffy és – Balassi Bálint. A *Verzeichniss* a következőképpen tünteti fel az utóbbi bejegyzést: „1589. Balassy de Gyarmath, Vitus. m. gem. W.” (18. lap). A „Vitus”-nyilvánvalóan „Vtinus” vagyis a „Valentinus” rövidített formája lehet. A helynév Pálffynál hiányzik, s bár a *Verzeichniss* ezt Balassinál sem adja meg, a Vogler-féle katalógus alapján feltehetjük, hogy ez az a beírás, ami nem biztos, hogy Komáromból való („hat nicht mit Sicherheit Comorn”). Ami a „m. gem. W.” vagyis „mit gemahlten Waffen” megjegyzést illeti, joggal sajnálhatjuk, hogy von Braun albuma elpusztult vagy elkallódott, hiszen ez azt jelenti, hogy Balassi Bálint maga rajzolta-festette bele az albumba családi címerét. Azt sem tudhatjuk, mit írt Balassi címere mellé Hans von Braun albumába – szokványos latin mottót, üdvözlő szöveget, vagy esetleg pár sor magyar verset is? Egyes utazók kifejezetten „gyűjtötték” az egzotikus nyelveket. Csakhogy az albumokba beírt szövegek nyelvéről, terjedelméről és minőségéről a *Verzeichniss* már nem nyújt tájékoztatást.

A másik Balassi-nyomra az AGAD varsói levéltárában, a régi családi levéltárak és akták országos gyűjteményében bukkantam. Mivel Balassi utolsó lengyelországi útja alkalmával Wesselényi Ferenc vendége volt, s Wesselényiné Szárkándi Annához írt szerelmes verseket, ismernie kellett Bekes Gáspár gyermekeit is, hiszen Szárkándi Anna volt mindkettőjük nevelő-, illetve édesanyja. Az idősebbik, László, Bekes Gáspár első, míg Gábor a második (Szárkándi Annával kötött) házasságából származott. A valószínűleg 1568-ban született Bekes (lengyelesen: Bekiesz) László érdekes karriert futott be. Atyja, aki Báthori István kapitánnyaként esett el, végrendeletében nem ellenzte, hogy fiát jezsuiták neveljék,¹ ezért halála után a király a gyermeket abba a puttuski jezsuita iskolába adta be, ahol Báthori András is nevelkedett. Bekes László már gyermekfővel rendkívüli nyelvézérkről tett bizonyosságot: 12 éves korában már négy nyelven beszélt, a latint is beleértve.² Később derekasan harcolt Byczynánál, Zamojszki oldalán, a Habsburg-trónkövetelő csapatai ellen. III. Zsigmond udvaroncra lett, és 1593-ban testvérével együtt indigenátust kapott, vagyis honosították Lengyelországban. 1594 nyarán segédcsapatával Magyarországon találjuk – Győr környékén harcol a törökkel, Mátyás főherceg seregét erősíti.³ Ezek a Győr körüli harcok augusztus–szeptember folyamán folynak, Hardeck ugyanis szeptember végén adja fel a várat a töröknek. Bekes Lászlót azonban már korábban is foglalkoztatják a török elleni háború eseményei – erről tanúskodik 1594. június 24-én Krakóban kelt levele, amelyet Krzysztof Radziwiłłhoz, vilnai vajdához, Birzse és Dubinka hercegehez intézett.⁴

Mielőtt e levél tartalmát ismertetném, szóljunk néhány szót a címzettéről. Ez a Krzysztof Radziwiłł a család kálvinista ágához tartozott, s kiváló katona hírében állott. Hírnevét elsősorban az az 1581-es Pskov elleni hadjárat alapozta meg, ahol Báthori István segédcapatait vezette, kemény kézzel és meglehetősen sikerrel; orosz területen folytatott hadmozdulatait több költő megénekelte, latinul és lengyel nyelven is, köztük a kor legkiemelkedőbb lengyel költője, Jan Kochanowski *Jezda do Moskwy* c. művében.⁵ Vitézségéért ez a Radziwiłł a „Piorun” (Mennykő) melléknevet kapta. Szoros kapcsolatban állt Zamojszkival, akinek második felesége Radziwiłł-lány volt; több levelet váltott Wesselényi Ferencsel; s a török elleni háború eseményei különösen érdekelték. Legalábbis ezt kell hinnünk Bekes László fent említett levele alapján.

Bekes 1588 és 1597 között elég gyakran írt „Piorun” Radziwiłłnak. Ebben az 1594-es levélben (jelzete Arch. Radz. V. 488) először mentegetőzik, hogy sokáig nem írt Wesselényi Ferenc betegsége miatt (nem sokkal később Wesselényi meg is halt), és részletesen beszámol a magyarországi hadjárat eseményeiről, úgymint a Hatvan alatti harcokról és Esztergom ostromáról. Az utóbbiról szólván tudósít Balassi haláláról: „Balassi Bálint urat Esztergom alatt roham közben megölték” (Pana Balinta Balassiego pod Strygonian na szturme zabito). Mivel Bekes László nem magyarázta meg, ki volt ez a Balassi, feltehetőleg a név nemcsak előtte volt ismeretes, hanem hallott róla „Piorun” Krzysztof Radziwiłł is; esetleg találkozott vele annak utolsó lengyelországi tartózkodása során. Minthogy Balassi május végén esett el, a hír eléggé frissnek mondható.

Csupán egyetlen mondat van Bekes László idézett levelében Balassiról, mégis ez az első lengyel nyelvű híradás a hajdani egri hadnagy hősi haláláról. (Maga a levélíró is háborúban esett el, 1600-ban, Zamojszki és Báthori Zsigmond Mihály vajda ellen indított hadjárata során.)⁶ S ha messzemenő következtetéseket nem is vonhatunk le belőle, az biztos, hogy Bekes Gáspár idősebb fia, maga is művelt és fegyverforgató ember, számon tartotta és nagyra becsülte Balassi Bálintot, s halálát olyan eseménynek tartotta, amelyről illik beszámolnia nagyúri pártfogójának.

Gömöri György
(Cambridge)

¹ *Történelmi Tár*, 1891, 195.

² Dr. VERESS Endre, *Báthori István király*, Bp. 1937. 245.

³ *Polski Słownik Biograficzny*, I. Kraków, 1935. 402.

⁴ Több Krzysztof Radziwiłł élt ebben az időben; egy másik, aki a „Sierotka” melléknevet kapta, jeruzsálemi zarándoklata és útinaplója révén vált híressé, amelyet először csak 1925-ben adtak ki (M. K. Radziwiłł *SIEROTKA, Peregrynacja do Ziemi Świętej, 1582–1584*).

⁵ Kochanowski ezt a művet megbízásból írta; Alojzy Sajkowski szerint sokkal sikerültebb Andrzej Rymcza *Deketeros Akroama* (Wilno, 1585), c. ugyancsak lengyel nyelvű hőskölteménye – Rymcza részt vett Radziwiłł expedíciójában. A részleteket illetően lásd Alojzy SAJKOWSKI, *Od Sierotki do Rybenki*, Poznań, 1966, 5–25.

⁶ Veress-hagyaték az MTA irattárában, MS 477/63.

Sóvári Soós Kristóf *A szent prófétáknak... prédikációk szerint való magyarázatjának első része* (Bártfa 1601, = RMK I, 372.) c. munkájában írja a következőt:

„Két pap Wrat esmerem, egész ebédöket csak mind lator, vndok, trágár beszédecekl végezték, az horvát éneket ő maga el monda egyyik, de azt hiszem most másut énekel...”¹

Sóvári Soós Kristóf, a prédikációkat író Sáros megyei nemesúr egész életét az akkori Északkelet-Magyarországon, Szepes, Sáros, Zemplén, Abaúj megyék vidékén élte le, s nyilván ugyanezen a vidéken szerezte azokat a személyes tapasztalatait is, amelyeket itt-ott szóvá tesz prédikációs kötetében az általános érvényűeknek érzett vallási és erkölcsi normák megtartásának, vagy éppen megsértésének példáiként.²

A *pap urak* terminus a kor magyar nyelvében általában magas rangú katolikus papokat jelölt. Sóvári Soós Kristóf is nyilván ebben az értelemben használta ezt a kifejezést. A protestáns nemesúr a magasabb rangú katolikus papok közül minden valószínűség szerint csak a szepesi káptalan tagjaival lehetett olyanfajta bizalmas viszonyban, hogy együtt ebédeljen velük, s eközben még nem éppen épületes beszélgetésüknek és nótázásuknak is tanúja lehessen. A „horvát éneket” tehát Soós Kristóf valószínűleg egy szepesi kanonoktól hallotta. Az ének azonban Soós Kristóf számára, s ugyanígy könyvének reménybeli olvasói, Felső-Magyarország³ magyar anyanyelvű lakói számára, bizonyára ismerős volt az itt leírt egyszeri esettől függetlenül is. Erre vall legalábbis az, hogy a szigorú erkölcsű protestáns nemes egyetlen szóval sem tartja szükségesnek megmagyarázni olvasóinak, hogy a „horvát énekek” tulajdonképpen mi köze volt az ebéd mellett elhangzott „lator, undok, trágár” beszélgetéshez, s eléneklését miért is érezte oly súlyos bűnnek, hogy ezért, meggyőződése szerint, a mocskos szájú kanonoknak holta után feltétlenül a pokolban kell bűnhődni.

Arról, hogy Soós Kristóf értett volna horvátul, semmiféle adatunk nincsen. E „horvát éneket” azonban bizonyára megértette, s éppen azért botrányozott meg rajta, mert az ének szövegét trágárnak vagy erkölcstelennek találta. Arra, hogy pusztán csak a horvát nyelv használatát olyan cégéres bűnnek tekintse, amely miatt mindenki a pokolra kerül, aki egy bármilyen ártatlan horvát nótát elénekel, Soós Kristófnak bizonyára nem volt semmilyen oka.

„A horvát ének” (vagy talán inkább, helyesebben: *a Horvát éneke* – hiszen a szöveg, egészen jelentéktelen korrekcióval ezt az olvasatot is lehetővé teszi!)⁴ minden bizonnyal egy magyar nyelvű ének lehetett, s címében, megjelölésében a „horvát” szó valószínűleg nem a horvát népet vagy a horvát nyelvet jöklöli, hanem egy *Horvát* családnévvel viselő személyt, akiről az ének szólt, vagy aki az éneket szerezte, legalábbis Soós Kristóf tudomása szerint.

Azon a vidéken, sőt, egészen pontosan ugyanabban a társadalmi rendben – a „pap urak” között – mint ahonnan Sóvári Soós Kristóf adata származik, a XVI. században élt egy olyan Horváth családnévet viselő személy, akiről egyaránt feltételezhető, hogy trágár nótákat szerzett, vagy hogy a közvetlen utókor ajkán maga is trágár nóták hőse lett: mégpedig Lomnici Horváth János szepesi prépost.

¹ Az idézett szövegrészt közölte HÜBERT Ildikó, *Sóvári Soós Kristóf ismeretlen nyilatkozatai a virágénekekről*, ItK LXXXIII. (1979.), 397. Az 1601-ben megjelent munka Húbert Ildikó megállapítása szerint 1598-ban már készen volt.

² A Sóvári Soós Kristóf életrajzára vonatkozó adatokat itt és a továbbiakban is Húbert Ildikó készülő tanulmányából veszem. Felhasználásukért a szerzőnek e helyen mondok köszönetet.

³ Felső-Magyarország a XVI. századi földrajzi terminológia szerint a Magyar Királyság északkeleti harmadát jelentette, a Szepességétől Erdély északi határáig. A mai Szlovákiának a Tátrától nyugat felé eső fele, a Garam és a Vág folyók vidéke e kor földrajzi terminológiájában többnyire mint Alsó-Magyarország szerepel.

⁴ A XVI. század végén és a XVII. század elején megjelent bártfai kiadványok a magyar nyelvű szövegekben általában már megkülönböztetik, megfelelően nagyjából a mai helyesírásnak is, a hosszú *á*, *é* és a röviden ejtett *a* és *e* hangokat. Az ékezetek kitételében azonban még elég sok hiba vagy következtelenség fordul elő. A Soós Kristóf művéből idézett mondatban előforduló *éneket* alak tehát könnyen lehet íráshiba vagy helyesírási következtelenség az *éneket* szóalak helyett. A nagybetűk használatában a kor minden magyar nyelvű kiadványában elég sok következtelenség akad, így a szöveg értelmezésében annak sincsen különösebb jelentősége, hogy a *horvát* szót a nyomdász e helyen kis kezdőbetűvel szedte.

E Horváth János prépostról a 24 szepesi plebános fraternitásának jegyzőkönyvében egyebek között a következő feljegyzés olvasható:⁵

1544.

Prelátus urunknak, Horváth Jánosnak az eljegyzése december 9-én, a Mária fogantatásának ünnepe utáni napon történt. Mivel hogy a prelátus úr nagy fáradtsággal és költséggel ismét visszaszerezte a prépostságot, amelytől megfosztotta a király,⁶ de semmi hasznát nem vehette, mert nagyságos Serédi Gáspár és nagyságos Báthory András urak erőszakkal elvették valamennyi jövedelmét, a saját használatukra lefoglalták Olaszliszskát és a prépostság összes szőlejét, és itt Szepes várában és a vár körül és környéken is elvitték a prelátust és a kanonokokat illető tizedeket. Mire jó nekem a prépostság – mondta a prelátus – amikor mindenemet erőszakkal elveszik, és nem törődnek a király egyetlen rendeletével sem? Lemondok a prépostságról, ha nekem adják a lechnici barátok jószágait, amikor kihalnak belőle a szerzetesek; vagy el is tarthatom őket, ameddig élnek, de újakat belépni nem engedek, és a jószágot Dunajec várához csatolom. Ezért tehát megnősülök és házasságban élek majd. És kiválasztott magának egy gyönyörű leányt, Ágnest, Jost Jorgel, más nevén Jörg Czipszer úr, lőcsei polgár leányát, akit megkértek neki a fent említett napon. És én, az akkori lőcsei plebános voltam az, aki a szülők részéről odaígértem és kiadtam neki a leányt, a leány beleegyezésével, továbbá a szülők és az egész rokonság hozzájárulásával, hogy feleségül vegye. A prelátus úr részéről pedig tekintetes Polirer László úr, Lőcse város akkori bírása volt az, aki megkérte a leányt.

Lemondás a prépostságról

Ugyanazon kedden reggel levelet írt a királynak, s e levélben lemondott prelátusságáról. És levelével egy küldöncöt még aznap elküldött a királyhoz.

Az ünnepélyes lemondás a prépostságról december 16-án történt, Luca nap utáni kedden. Ekkorra Horváth János prelátus úr levélben magához hívatta Lang Lénártot, Sáros vára vicekapitányát, Gargai Harowszky Lőrinc urat, Jacob Frenzels urat, Balázs kanonokot, a vikáriust és Szepesvárálja plebánosát, Máté kanonok urat, Lőcse város tekintetes bíróját és 6 szenátorát, s ezek előtt kijelentette, hogy a szepesi prépostságról lemond, hogy a dolog előttük és mindenki előtt ismeretes legyen, és hogy ezentúl nem akar prépost lenni, és hogy lemondását levélben a királynak is jelentette, és meghagyta, hogy pecsétjéből töröljék a püspöksüveget.⁷

⁵ Az idezett szöveg kiadva: *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából – Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia*, szerk. BUNYITAY V., RAPAICS R., KARÁCSONYI J., II, 420–422. A továbbiakban e kiadványt *Mon. Eccl.* rövidítéssel idézem.

⁶ Az esztergomi szentszék Várdai Pál érsek 1543. márc. 14-én Ferdinánd királyhoz írott jelentése szerint Horváth János prépostot megfosztotta prépostságától, és kizárta az egyházi rend tagjai közül. A következő napon kelt Réway Ferenc nádori helytartó jelentése, ugyancsak a királyhoz, amely szerint a királyi személyes jelenléti bíróság hatalmaskodásért, majd pedig a per folyamán hamis oklevelek felmutatásáért fő- és jószágvesztésre ítélte a szepesi prépostot. A két okmány kiadva: *Mon. Eccl.* IV, 226–227 és 228–231. A király ezt követően, 1543. okt. 4-én Kretschmar Lőrincet nevezte ki szepesi préposttá. Kretschmart azonban rövidesen gutaütés érte, s prépostságát már nem foglalhatta el. A szepesi káptalan egy 1544. ápr. 27-én kelt oklevele Horváth Jánost – mintha mi sem történt volna – ismét „Ő Királyi Felseje tanácsosának és ezen (szepesi) egyház prelátusának” nevezi. Ugyanezen címekekkel illetik egy 1544. szept. 30-án kelt oklevélben is. Lásd: *Mon. Eccl.* IV. 354–355. (az 1544. ápr. 27-i oklevél, és ugyanott Bunyitay Vince jegyzete).

⁷ Az eddig terjedő szövegrész kivonatát közli Carolus Wagner, *Analecta Scepusii* (Wien, 1774) c. kiadványa a II, 253. lapon. Wagner kivonata azonban elhagyja a Horváth János házasságára vonatkozó mondatokat. Wagner szövegét újra közlik a *Mon. Eccl.* IV, 397. lapon, anélkül, hogy a kiadók jeleznék, hogy e szöveg teljesebb változata a *Mon. Eccl.* II, 420–421. lapján is megtalálható. Verner György 1544. dec. 15-én jelentette a királynak, hogy Horváth János lemondásáról értesült, s a prépostság jószágainak átvételéről intézkedett. A szepesi káptalan pedig 1544. dec. 16-án vette jegyzőkönyvbe Horváth János lemondását valamint azt a tényt, hogy Lang Lénárt a király nevében átvette a prépostság javait. (*Mon. Eccl.* 396. és 398.)

Lomnici Horváth János úr december 18-án, Luca napja utáni csütörtökön eljött hozzám, és elmondta, hogy írt Szebeni Szaniszló⁸ lector úrnak, aki pécsi püspök, hogy igyekezzék a szepesi prépostságot megszerezni. Mert hogy levelet küldött neki, hogy a királynak mutassa be, amelyben a prépostságot számára engedi át. Ha megteszi, jól van, ha nem, maga lássa kárát. Írt a prelátus úr Verner úrnak is, hogy Lang Lénárt urat küldje ki, hogy a király nevében a prépostságot átvegye. És meghagyta, hogy a szószékről a következőképpen hirdessem ki az eljegyzést menyasszonyával:

Der edle Herr, Hans Crowath von d'Lomnitz, ein Herr des ungarischen Hauses, nympt dy erenreiche und tugendsame Jungfer Agnes, Herrn Jorg Czipszers Tochter etc. Három vasárnapon át kihirdetendő, kezdve a Pál fordulása napjára eső vasárnapon (= 1545 jan. 25.).⁹

Voltak azonban e szepesi prépostnak az itt leírtaknál sokkal borsosabb ügyei is, olyanok, amelyek pajzán nóták szerzésére is nem kevés alkalmat szolgáltathattak.

Egy 1542. aug. 24-én kelt jelentés mellékleteként Loboczy Mátvás szepességi nemes, Laski Jeromos úr familiárisa pl. a következő feljelentést juttatta el Ferdinánd királyhoz:¹⁰

Felséges Uram! Bár a jámborság miatt szégyenkezem Felséged füleit és Felséged jóságos lelkét a szepesi prépost ocsmány bűneivel terhelni, mégis, mivel ezeket nyilvánosan követi el, és sem Isten tiszteletével, sem az emberek tisztességérzetével nem törődve, a minden tiszteletre méltó női nemet, de ugyanígy a férfiakat is, itt e vidéken a legnagyobb mértékben megbotránkoztatja, kötelességem, hogy Felségedet ezekről tájékoztassam. Felségednek a feladata, akit az Úristen nyájának mintegy legfőbb pásztorrává tett, hogy körmére nézzen azoknak, akik az Úr báránykait megbotránkoztatják és veszélyeztetik.

Hogy ez az ember éveken át mennyi és miféle nyilvános botrányt okozott, azt Felséged, ha az Úr nyájának serény pásztora kíván lenni, könnyen kivizsgálhatja és megtudhatja, ezért csak a legújabbakat sorolom fel Felségednek azok közül, amelyek itt állandóan előfordulnak.

A minap, a lőcsei vásár idején,¹¹ eltelve borral és részegen ez az ember, magához hasonló társaival, meg egy csorda házasságtörő nővel és kurvával, fényes délben gyertyákat gyújtva és borral teli kannákat és merítőedényeket hordozva sétálgatott az egyházi körmenetek módjára, miközben a lehető legszemérmetlenebb ölelgetéseket, táncokat és más ilyenféle kimondhatatlan ocsmányságokat műveltek, a szemlélőknek és az egyházi rend tagjainak legnagyobb megbotránkozására.

Továbbá: a parasztnak, és másoknak is, akiknek csak lehet, évről évre megszámlálhatatlanul sok leányát csábítja magához, hol ajándékokkal, hol pedig egyéb ördögi praktikákkal és mesterkedésekkel, és ezeket meggyalazza, majd pedig, mintha csak tisztességes nők lennének, férjhez adja parasztjaihoz és szolgálóihoz, és e tisztességtelen nőkkel rendkívül népes, költséges és botrányokkal teljes lakomákat rendez.

Továbbá: majdnem minden hónapban, sőt, hogy az igazat megmondjam, jóformán hetenként, kocsirakomány számra hozatja magának Krakkóból és Lengyelországból – ugyanis pontosan a lengyel

⁸ Szebeni Szaniszló (Stanislaus Cibiniensis), ismertebb nevén Váraljai Szaniszló. Ferdinánd király 1542-ben nevezte ki pécsi püspökké, 1543-ban pénz és katonák hiányában nem volt képes Pécsen a török ellen megvédeni, s kénytelen volt elmenekülni egyházmegyéjéből.

⁹ Horváth János tehát a szabályszerű háromszori kihirdetés után, 1545. febr. 15. körül tarthatta meg az esküvőjét Lőcsén. Különös, hogy ugyanakkor ismeretes egy 1544. ápr. 27-én kelt oklevél, amely szerint Horváth János szepesi prépost Dunajec várát 2000 forint értékben már ekkor feleségének, Ágnes asszonynak a nevére íratta a szepesi káptalan előtt. Az oklevél szövege vagy keltezése azonban minden bizonnyal hibás: az okmány bevezető sorai szerint ugyanis Horváth János prépost az oklevélben foglalt nyilatkozatot Lőcsén, „a most legutóbb elmúlt Jubilate vasárnapon” (ez a nap 1544-ben május 4-re esett!) tette a káptalan megbízottai előtt, az okmányt pedig 1544. április 27-i dátummal vezették be a káptalan jegyzőkönyvébe. Az ellentmondás könnyen feloldható, ha feltételezzük, hogy az évszám hibás. 1545-ben ugyanis a jubilate vasárnap április 26-án volt. Az április 26-án Lőcsén tett nyilatkozatot már minden nehézség nélkül jegyzőkönyvbe foglalhatták április 27-én a közeli Szepeshelyen. A kérdéses okmány közölte: Mon. Eccl. IV, 354–355. A kiadás nem jelzi, hogy a keltezés hibás!

¹⁰ Mon. Eccl. IV, 92–93.

¹¹ Ez Jakab napján, július 25-én volt.

határon lakik egy várban, amelyet Łaski úrtól szerzett zálog gyanánt^{1 2} a kurváknak mindig újabb seregét, miközben visszaküldi a régebbieket, s e nemesi házból rablóbarlangot és nemtelen bordélyházat csinál.

Továbbá: mivel a kurvák tisztességtelen nászajándékaira, s a parázna csábításokra elegendő költsége nincs, ezért, mihelyt arról értesül, hogy a joghatósága alá tartozó plébánosok és papok közül valamelyiknek egy kis pénze van, ezeket nyomban törvénytelenül elfogatja, tömlőcbe veti, megadóztatja és végig zsarolja, mint ahogyan ezt a minap egy jó emberrel, az én lomnici plébánosommal is megtette, akit a börtönben három napon át éheztetett, egészen addig, amíg 150 aranyat ki nem fizetett neki, és így e szerencsétlen plébánostól, aki hivatására méltó és tudós férfiú, háromnapi bebörtönzéssel a lehető legtörvénytelenebb módon elszedte és kizsarolta mindazt a pénzt, amit az sok éven át verejtékesen összekuporgatott.

Nem pap, hanem zsarnok, nem prépost, hanem hóhér módjára viselkedik, és mintha csak világi bírónak lenne, úgy fejezti fel és akasztatja fel az embereket, és szab ki más hasonló ítéleteket; nem csoda hát, hogy az eretnekek annyit lármáznak a papi rend ellen, amelynek ilyen botrányai miatt az Isten a világot a végső büntetéssel fogja sújtani.

Sok mindent kellene még erről írni, amit nyomoztasson ki Felsőged királyi kötelessége szerint, s intézkedjék, hogy ezt az embert megfékezzék, s amint ez illő, visszatartsák az ilyen botrányoktól. Felsőged egyszer már megbízta azzal az én uramat, hogy őt elfogassa. Felsőgednek az a levele, amelyben letartóztatását elrendeli, énnálam van, mivel Łaski úr törökországi utazása miatt a letartóztatást nem tudta foganatosítani, és így énnálam hagyta Felsőgednek ezt a levelét. Amiatt is panaszt tett Felsőgednél Łaski úr ez ellen az ember ellen, hogy életére tör, s az utak mentén és az erdők sűrűjében magának Łaski úrnak az elpusztítására bérgyilkosokat állított, és Łaski úrnak e panasza Felsőgednél ez ellen a prépost ellen annak idején igaz volt és jogos.

Loboczy Mátyás jelentése alapján Ferdinánd király 1542. okt. 5-én parancsot adott Verner György sárosi várkapitánynak és Eck Bálintnak, a királyi harmincadhivatal vezetőjének és Bártfa város polgármesterének,^{1 3} hogy vizsgálják ki a Horváth János szepesi prépost ellen felmerült panaszokat. Verner és Eck megkeresésére Lőcse város bírása és esküdtei a következő jelentést készítették 1542. okt. 22-én:

Először is, tagadhatatlan, hogy itt, Királyi Felsőged e városában ez az ember több éven át egy bizonyos nőt szeretőül tartott, azzal két gyermeket nemzett, majd végül e nőt néhány éve férjhez adta egyik szolgájához.^{1 4}

^{1 2} Dunajec váráról van szó. Fels Lénárd, Ferdinánd király magyarországi csapatainak főkapitánya már 1538. jan. 24-i jelentésében továbbította a királyhoz a szepességi papok panaszát, amely szerint Horváth János prépost azért zsarolja a joghatósága alatt álló papokat, hogy előteremtse azt a több ezer forintnyi összeget, amelyen Dunajec várát Łaskitól zálogba veheti. Azt is közölték a generálissal a panaszt tevő szepességi plébánosok, hogy Horváth János nősülni szándékozik, ha sikerült a várat megszereznie. Fels jelentése: Mon. Eccl. III, 223–225.

^{1 3} Verner György (a szakirodalomban gyakran használt Wernher írásmód indokolatlan, saját kezű névalírásaiban többnyire a Vernerus alakot használta) az ismert humanista, utóbb a szepesi kamara elnöke, a *De admirandis Hungariae aquis* c. munka szerzője. Eck Bálint szintén ismert humanista volt. Mielőtt polgármesterré választották volna a bártfaiak, hosszú időn keresztül az iskola rektora volt, s Krakkóban több klasszikus auktor iskolai célú kiadását jelentette meg.

^{1 4} Molitor (Mölner, Müller, Molnár) György lőcsei plébános, aki éveken keresztül gyűjtögette Horváth János ellen a terhelő adatokat, erről 1543-ban a következőket jegyezte fel a 24 szepességi plébános fraternitásának jegyzőkönyvébe (Mon. Eccl. II, 415–416).

Az ágyúöntő Sándor (Alexander Bombardarius), aki nős ember, a prelátus úr parancsára Váralján egy másik nővel is házasságot kötött; ez a nő valamikor a prelátus ágyasa volt, s egy diákkal Görgön, az ottani plébános előtt kötött törvényes házasságot, de nem sokáig maradt férjével, aki még most is él, hanem összeállt az a ringyó az ágyúöntő Sándorral, aki a prelátus úr számára Dunajec várához ágyúkat tartozik önteni, méghozzá azért hagyta meg, hogy az ágyúöntővel adják össze ezt a nőt, hogy az szorgalmasabban igyekezzék az ágyúkat önteni. Ezen akkoriban a világiak mindannyian nagyon megbotrántkoztak, különösen a lőcsei urak, akik Sándor előző feleségét jól ismerték, mivel itt, Lőcsén én előttem egyszer már házasságot kötött, s most mégis elhagyva és elbocsátva feleségét összeházaso-

Ami azonban a tisztességtelen nők szemérmetlen ölelgetését illeti – engedelmet kérünk Felségedtől a szemérmesért kifejezéséért! – meg azt, hogy Krakkból és Lengyelországból magának havonta vagy hetenként egy sereg kurvát szállíttatott, mi azokról a dolgokról, amelyeket városunkon kívül, várában, mely ide több mérföld távolságra van, művelt, megfelelően biztos értesülésekkel nem rendelkezünk.

Ami a legutóbbi vásár alkalmával e városban mívelt dolgait illeti: bizonyos, hogy látták, hogy világos nappal égő fákyákkal vonult saját házából egyik barátja házához, szolgálva és bizonyos más barátjaival, de nem szemérmetlen nőszemélyekkel, akiknek csókolgatása és botránys ölelgetése a mi figyelmünket teljességgel elkerülte, mivel városunk ügyes-bajos dolgaival éppen eléggé el voltunk foglalva akkoriban.

Ami a plébánosokkal és papokkal való egyezkedéseit, a papok és plébánosok bebörtönzését és zsarolását illeti, arról azok az egyházi személyek, akik ennek az embernek ilyenféle ügyeit minálunk jobban ismerik, bizonyára tájékoztatják Felségedet.

Az általa kiszabott büntetésekről és kivégzésekről mi semmi egyebet nem tudunk, csak azt, hogy a tolvajokat és rablókat, akik elég nagy számban kóborolnak e vidéken folytonosan, a zavargások idején, mint kapitány, a joghatósága alatt álló területen mindig derekasan igyekezett kiirtani. Hogy ezen kívül még mi ilyenféléet csinált, nem tudjuk, mivel a mi feladatunk csak az, hogy Felséged e városának őrzéséről és megtartásáról és városunk ügyeiről és előmeneteléről gondoskodjunk, azzal pedig, hogy különböző személyek a maguk joghatósága alatt álló területeken mit művelnek, mi nem foglalkozunk.

A lőcsei előljárók jelentését a lőcsei és a szepesolasi plébános tanúvallomása egészíti ki. Ez utóbbinak szövege Verner György és Eck Bálint Bártfán, 1542. okt. 30-án kelt jelentésében olvasható. A király megbízottai ebben az iratban beszámolnak arról, hogy Verner személyesen nem utazhatott Lőcsére betegsége miatt, s ezért Czebner Szervác bártfai esküdtpolgárt küldte el maga helyett. Eck Bálint személyesen jelen volt a tanúk kihallgatásakor.

Miután a jelentés beszámol arról, hogy a lőcsei bíró és az esküdtek írásban készítették el a már idézett tanúvallomásukat, a következőképpen folytatja a Lőcsén lefolytatott vizsgálat ismertetését:^{1 5}

A bírótól és a tanácstól ugyanezen város plébánosához mentünk, egy feddhetetlenül becsületes férfihoz, aki, miután tájékoztattuk a vizsgálatról, elhívatta magához Lőrincet, Szepesolasi város plébánosát, az első embert a szépségi plébánosok között, s miután megkérdeztük őket sorjában a vádpontokról, a következő vallomást tették hitük és lelkiismeretük szerint:

Először is a lőcsei plébános a prépostnak a vásár alkalmával elkövetett dolgairól, amelyeknél a másik plébános nem volt jelen, kijelentette, hogy mindaz igaz, ami az első vádpontban szerepel, kivéve a házasságtörő és rossz hírű nőkről mondottakat, akiknek jelenlétéről, akkor, amikor a városban át égő gyertyákkal sétálgatott, nincs tudomása. Hozzátette azonban, hogy tudja – s ezt megerősítette a másik plébános is –, hogy a prépost házában, amikor Lőcsén volt, az éjszakai lakomák és ivászatok alkalmával különböző férfiakra és nőkre miseruhákat és más egyházi öltözeteket adatott, és ilyenekbe öltözve járta a kartáncot velük. Egyébként ezek az egyházi ruhák és ékszerek a prépost szepesi egyházának

---

dott ezzel a ringyóval. Ezért Lőcse városába többé soha nem is engedték be. És a nő előző férjét is mindannyian ismerik. Ezeket azért jegyeztem fel, hogy ha ismét olyan eset fordulna elő, hogy a prelátus úr sanyargatná a testvéreket (a 24 plébános fraternitásának tagjait), jogtalanul adóztatva és bebörtönözve őket, mint ahogyan ezt korábban is tette; legyen lehetőségünk bevádolni őt.

Horváth János fiát Molitor már egy 1538-ban kelt feljegyzésében megemlíti. A feljegyzés így szól (Mon. Eccl. II, 394.):

Horváth János prépost 1538-ban Dunajec várában a következőket mondta a testvérek előtt, akiket itt fogságban tartott:

Ti papok eldugjátok a gyerekeiteket, én az enyémeiket nem dugom el – és megmutatta nekik fiát, Orbánt.

Én nem akarom, hogy házasságtörést kövessetek el, vagy hogy szakácsnőnek férjes asszonyt tartsatok, inkább szerezzon mindegyiketek egy-egy fiatal cseléd lányt, azt eltűrhetem. Mert hogy nekem magamnak is gerenda van a szememben, hogyan szedhetném ki a máséból a szálkát?

^{1 5} Mon. Eccl. IV. 113–116.

tulajdonát képezik, és egy részüket eladta, egy részüket pedig elzálogosította a krakkói zsidóknál, egy részük pedig még most is nála van.

A második vádpontra mindkét plébános azt felelte, hogy köztudott, hogy ajándékokkal és más mesterkedésekkel számos leányt megkörnyékezett és megbecstelenített, s ezek közül nemcsak egyet, de igen sokat, nászajándékkal ellátva nagy költséggel és készüllettel szolgálíhoz kiházásított.

A harmadik vádpontra mindketten azt felelték, hogy az is köztudott, hogy Lengyelországból a maga számára kurvákat hozatott, és Dunajec várát, amely pontosan a lengyel határon fekszik, éppen azért szerezte meg zálogbirtok gyanánt, hogy ott szabadabban élhessen buja hajlamainak, és ide szokta elhurcolni az alája rendelt plébánosokat is, hogy a jogtalanul rájuk kivetett bírságokat behajthassa tőlük. Sőt azt is hozzátették, hogy szepeshelyi kúriájában és másutt is, ahol lakik, mindenütt több kurva mint pap található.

A negyedik vádponttal kapcsolatban a következőket adták elő: a szepesi kerület plébánosaira, és mindenekelőtt arra a 24 plébánosra, akiket „királyi plébánosoknak” mondanak, igen súlyos taksákat szokott kivetni és rajtuk behajtani, hogy a 100, 200 forintos és hasonló más alkalmi zsarolásairól ne is beszéljenek, melyek igen gyakoriak. Thomas Lascanust¹⁶ 1538-ban arra vette rá, hogy levelet adjon neki a 24 plébánoshoz, amelynek értelmében Felséged nevében megadóztathatja a plébánosokat, azzal a feltétellel, hogy a nevezett Lascanus és a prépost között fele-fele részben fogják elosztani a befolyó adóösszeget. De azután Lascanusnak ebből a pénzből semmit sem adott, hanem az egész összeget magának tartotta meg. A legújabbban, amikor zsinat ürügyén összehívta a plébánosokat és pénzt követelt tőlük, három plébánost elfogott és Dunajecre vitette őket: éspedig a leibici György papot, akitől 155 arany forintot hajtott be, Orbán papot Lomnicról, akitől 100 aranyat, és a Mühlenbachi Tamás papot, akitől 40 forint értékű pénzt zsarolt. Azután megeskette, vagy inkább esküre kényszerítette őket, hogy a dolgot senkinek sem fogják elmondani.

Az utolsó vádpontról a plébánosoknak nem volt mit mondaniok, kivéve azt, hogy köztudott, hogy a prépost sokakkal szemben alkalmazott halálbüntetést.

Sajnos az eddig előkerült jelentések és tanúvallomások hallgatnak arról, hogy Horváth János prépost és barátai miféle nótákat énekeltek azokon a mulatságokon, amelyekkel, mint láttuk, ugyancsak megbotránkoztatták azokat a derék urakat és papokat, akiknek a duhaj szepesi préposttal más okból is voltak nézeteltéréseik. Pedig bizonyos, hogy a sok szóbeszédre alkalmat szolgáltató táncmulatságok és lakomák nem eshettek meg ének- és zeneszó nélkül. Ám azt se felejtjük el, hogy Balassi Bálint szerelmes énekeiről sem tudnánk semmit, ha kizárólag a hivatalos aktákból és periratokból kellene rekonstruálnunk életét és költészetét.

A XVI. század 30-as, 40-es éveinek magyar nyelvű világi énekköltészetéből rendkívül kevés emléket ismerünk, s a fennmaradt, többé-kevésbé pontosan datálható szövegek nagy többsége is évtizedekkel későbbi nyomtatványokból vagy másolatokból került elő. E híradások alapján joggal feltételezhető, hogy a 16. század utolsó évtizedében még országszerte ismertek, s énekeltek olyan verses szövegeket, melyeknek megírása bizonyosan a század első felére tehető. Grittit, a János király által Magyarország kormányzójává tett olasz kalandort 1534-ben gyilkolták meg Meggyesen. Baranyai Decsi János 1598-ban megjelent *Adagiájának* tanúsága szerint a század utolsó évtizedében még közmondásszerűen emlegették a Gritti Lajos haláláról szóló éneket. Fanchali Jób János 1595 és 1608 között írogatta össze a magyar és a szlovák költészet története szempontjából egyaránt nevezetes énekeskönyvét. Az általa feljegyzett versek között szerepel az a *Pajkos ének* is, amelynek 45–52. sorai a kikapós Drágffy Gáspárné asszonynak a kocsisa iránt mutatott hajlandóságán csúfolódnak. Drágffy Gáspár úr 1544 őszén halt meg. Özvegye alig egy esztendővel később már Homonnai Drugeth Antal felesége lett, majd pedig, másodsor is megözvegyülve, 1550-től kezdve mint Ecsedi Báthory György hitvestársa élte le élete még hátralevő évtizedeit. A *Pajkos ének*nek Drágffy Gáspárnét emlegető versszakait tehát bizonyára még 1545 előtt szerezte valaki. Az említett példák – úgy gondolom – ha nem is bizonyítják, de talán némiképpen valószínűvé teszik azt a feltevésemet, hogy Sóvári Soós Kristóf az 1590-es években

¹⁶ Thomas Lascanus esztergom várának kapitánya volt. 1542-ben a vár védelmében tanúsított vitézségéért, valamint unokatestvérének Martinus Musica alias Lascanusnak érdemeiért, aki Esztergom 1532-ben történt ostromakor elesett a vár védelmében, Ferdinánd király magyar nemességgel tüntette ki.

hallhatta még a Horváth János szepesi prépost csínytevéseiről szóló pajzán históriát, amely bizonyára még 1545 előtt keletkezett. 1545-ben kötött házassága után ugyanis a volt szepesi prépost, aki ekkorára már semmiképpen sem lehetett túlságosan fiatal legény,¹⁷ úgy látszik, végleg a jámborabb életre szánta el magát, legalábbis neve a kor botránykrónikáiban többé már nem szerepel.

A Soós Kristóf által emlegetett „horvát éneket” (feltevésünk szerint tulajdonképpen *Horváth János énekét*) azonban feltétlenül külön kell választanunk attól a horvát virágénektől, amelyre Balassi Bálint a Balassi-kódex első versének nótajelzésében hivatkozik.

A vers felirata a kódexben, mint ismeretes, a következő: *Első, egy horvát virágének nótájára, Aenigma*. Ha a *horvát* szó ebben az összefüggésben személynév gyanánt szerepelne, s a vers dallam-mintáját szolgáltató virágének szerzőjét vagy hősét jelölne, akkor a nótajelzésnek helyesen, így kellene alakulnia: „a Horvát virágénekének nótájára”. Semmiképpen sem volna tehát helye a szövegben az *egy* határozatlan névmásnak, s a *virágének* szó végéről nem hiányozhatna a harmadik személyű birtokosra utaló birtokos személyrag sem. Vagy azt kell tehát feltételeznünk, hogy a kódexben az ének nótajelzését önkényesen megváltoztatta valamelyik másoló, vagy pedig azt, hogy Balassi itt nem Horváth János énekére, hanem egy számunkra sajnos ismeretlen, s teljesen egyértelműen ma már valószínűleg semmiképpen sem azonosítható horvát nyelvű énekre utal.

Pirnát Antal

Faludi prózája a XVIII. században

Faludi Ferenc egész irodalmi működésén belül a prózáiról előkelő helyét már kijelölte irodalomtörténetírásunk a magyar próza történetében. A hazai felvilágosodásba nyúló, a Bessenyei előtti évtizedek egyik legnagyobb tehetségű írójának elbeszélő prózája, mint ismeretes, egyetlen szépprózai műve kivételével, moralizáló, a nemességet oktató fordításokból, színvonalas adaptációkból áll. Halála után részben ismert s kéziratossá irodalmi hagyatéka jó kezekbe került. Révai Miklós gondozta s ajánlotta az olvasók figyelmébe. Az első rendszeres magyar stilsztika szerzője már ekkor elradagtatással írt Faludi stílusáról: „természetes, kellő, tulajdon magyar”. A prózáiról halála évében megjelent Holmiban Bessenyei megjegyzése tanúsítja, hogy ismerte Faludi munkásságát.¹ Csokonai szatirikus rajzában emlékezik meg róla, amikor Tempefői fölfedezi az autodaféra vetett magyar irodalom papírjai között Faludi és Bessenyei írásait is: „Azt a két gyönyörű íróját és fő pallérozóját a magyar nyelvnek! A gárdián úr tanulhatna ám a Faludi példájából, aki nem heverészett a klostromba, hanem magának és nemzetének épületére, tiszteletére s csinosodására szép könyveket olvasott és írt.”² Az elődök között tisztelt Faludit Batsányi is jeles nagy írónak tartotta, a „csinos magyarság” példájaként dicsérve őt általa kiadott versei függelékében Faludi életéről, munkáiról és a magyar nyelvről írott tanulmányá-

¹⁷ Hain Gáspár *Lőcsei krónikájában* (kiadták: Bal Jeromos, Förster Jenő és Kaufmann Aurél, Lőcse, 1910–13) azt állítja, hogy Horváth János 1529-től kezdve viselte a szepesi préposti méltóságot. A kiadók a könyv 92–93. lapján olvasható jegyzetükben Hainnak ezt az állítását tévesnek minősítik, és Horváth János szepesi prépostá váló kinevezését 1511-re teszik.

Pirhala Márton szerint (*A szepesi prépostság vázlatos története*, Lőcse, 1899. 130. skk.) Horváth János apja kissevithi Horváth Mihály a Szapolyay család familiárisa volt. Hedvig hercegnő, Szapolyay István felesége már 1505-ben szorgalmazta Horváth János kinevezését szepesi préposttá. A kinevezést akkor Bakócz Tamás esztergomi érsek akadályozta meg. 1511-ben azonban Szapolyay Istvánné Bakócz tiltakozása ellenére kierőszakolta Horváth János kinevezését szepesi préposttá. Horváth János az 1510-es években – Pirhala véleménye szerint – Itáliában végezte tanulmányait, és talán 1519-ben v. 1520-ban Rómában szentelték pappá, amikor a szepesi préposti méltóságban való pápai megerősítését is sikerült kieszközölnie. A Szapolyay családhoz fűződő kapcsolata ellenére Horváth János 1526-tól kezdve mindenkor Ferdinánd király parthíve volt.

¹ *Holmi*. Bécs 1779, 341.

² *A méla tempefői vagy az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon* (1793); kiemelte Szauder József: *Az estve és Az álom*. Bp. 1970, 201.

ban.³ Régi méltatói s a Faludi-hagyomány élesztői közül idézzük még föl Toldy Ferenc Ajánló levelének sorait: „... szabályos, nemzeties, teljesen-hangzó prózájával és szép alkotású, könnyű dalaival. . . egyszersmind a nemzet nevelője és oktatója egy pár ivadékon keresztül számos könyveivel, mellyek összevéve az egyetemes emberi erkölcs- és ildomtant magokban foglalják . . . s mind ezt nem száraz tanodai módon, hanem részint a beszélgetés drámai élénkségével s folytonos vonatkozással a világ folyására; részint gondolatban és formában tömött s öngondolkodásra hathatósan gerjesztő aphorismusokban.”⁴ Faludi életművének s művészi prózájának későbbi értékelését megalapozó véleményekre nemcsak az évforduló okán emlékeztettünk, hanem a továbbiakra nézve is szem előtt tartjuk őket.

A prózaíró Faludi korabeli és későbbi megítélésének szempontjai kiterjedtek világnézeti, irodalom-szemléleti, műfaji, ízlésbeli, nyelvi, stilisztikai, stílusbeli kérdésekre. Mint láttuk, ez utóbbiak kezdettől fogva meghatározóak voltak a „magyar Ciceró”-nak, „a magyar nyelv fő pallérozója”-nak tartott, s Toldytól „a magyar próza ezen újjá-teremtőjé”-nek nevezett író jellemzésekor. Az adaptáció és irodalomszemlélet XVIII. századi kérdésköre szorosan összefügg az ízlés, a nyelv és stílus problémáival.

Barokk stílushagyomány és Faludi prózai nyelve

A Faludi-próza jellemzésével, fejlődéstörténeti helyével és szerepével kapcsolatos, szubjektív elemekkel keveredő nézetek, értékelő és összehasonlító megállapítások nem teljesen megnyugtatóak, egészükben újabb vizsgálatokra ösztönöznek. Faludi prózájának századvégi méltatója úgy látja, hogy a kor „legkiválóbb két stilisztája kétségkívül Mikes és Faludi. A magyar próza legmagasabb emelkedését az ország két legszélső dialektusa képviseli: a székely Mikes és a vasvármegyei Faludi.”⁵ Ez a kellőképpen nem differenciált párosítás többször is fölmerül a későbbiekben. A század elején a nyelvtörténész Mikessel kezd: „Noha szókincse nem oly gazdag, mint akár Gyöngyösié, akár Faludié, kik közé az ő kora esik, mégis érdekes és tanulságos, nemcsak nyelvjárási sajátosságai, hanem sokféle régiességei miatt is.” S erre utalva nyelvtörténeti fölvilágosítással ellátott mikesi szöszedetében Szily Kálmán Faluditól származó példára is hivatkozik.⁶ Egyik újabb összefoglalásban azt olvassuk, hogy régi magyar prózánk mesterei közé tartozó Faludi „stílusa természetességben, kellemes fordulatosságban, ötletességben nem éri el Mikesét, nem az élő nyelv teremti, hanem a műgond.”⁷ Régebbi összefüggést emel ki, a századfordulón már kifejtett, a vallásos barokk prózai örökségre utaló nézeteket fejleszt tovább egy másik vélemény: „Általában a Pázmány-féle prózahagyomány sűrítését, tömörítését végzi el. Nyelve hajlékonyabb, játékosabb s fűszerebb is Pázmányénál, s ugyanakkor nem olyan keresetlenül magyaros, van benne szándékolt pedáns íz is. Szereti a szentenciás tömörséget. Tudatosan támaszkodik az egykorú népnyelvre, melyet választékosan használ fel, s mindig ügyel a prózaritmusra, a magyaros hangsúlyrendszerre.”⁸ Más azt tudja be Faludi érdemének, hogy bár kevés tartalmi eredetiséggel, de bámulatos stílusérzékkel fejlesztette tovább a barokk hagyományt, amikor „a retorikus, akusztikus hatásra törő prózát rövidevé, csattanóssá tette, eltávolította a sok szabadságot megengedő élőbeszédtől . . . a népi nyersanyagot nagy műgonddal az „úri” stílus megvalósítására használta fel. . .”⁹ Íme néhány Faludi prózájával kapcsolatos, némely vonásában elfogadott, bizonyos elemekben kevésbé tisztázottnak s megalapozottnak látszó, legalábbis további elemzésre szoruló töredékes megfigyelés.

De hol találunk megbízható tanulmányt Faludi szókincséről, támaszkodhatunk-e a közös kutatás újabb eredményeire az írói nyelv, a beszélt nyelvi állapot, népnyelvi elemek s nyelvi provincializmusok,

³ *Faludi Ferenc versei*. Kiad. BATSÁNYI János Pest 1824, 264.

⁴ *Faludi Ferenc Minden Munkái*. Kiad. TOLDY Ferenc. Pest 1853, VI.

⁵ BEÖTHY Zsolt, *A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban*. Bp. 1886, I, 232. Riedl Frigyes kora legnagyobb tudatos stilisztáját látja Faludiban: *A magyar irodalom története Zrinyi halálától Bessenyei felléptéig*. Bp. 1908, 304.

⁶ SZILY Kálmán, *Mikes Törökországi Levelei nyelvi szempontból*. Mikes-emlékkiadás. Szerk. MIKLÓS Ferenc. Bp. 1906, LVII.

⁷ *A magyar irodalom története 1849-ig*. Szerk. BÓKA László és PÁNDI Pál. Bp. 1957, 193 (Bán I.).

⁸ *Magyar Irodalmi Lexikon*. Főszerk. BENEDEK Marcell. Bp. 1963, 326 (Szauder J.).

⁹ TARNAI Andor, *Faludi Ferenc*. In: *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*. Szerk. KLANICZAY Tibor. Bp. 1964, I, 543.

a népiesség fogalma, és más jelenségek összefüggései terén. S ha a „magyaros versmondattan” problémái talán tisztábbak, differenciált vizsgálatra szorul a sokat emlegetett „jó magyarság” mint irodalmi nyelvi eszmény mibenléte a Révaitól Toldyig terjedő „nemzeties” felfogás kérdésében. Még mindig Horváth János támpontul szolgáló, immár félévszázados, bizonyos pontokon, pl. a Herder-kérdésben, módosításra szoruló alapmunkája irányadó.¹⁰ Benkő Loránd vizsgálódásai kivételek; ő is megjegyzi: „Az általában nagy nyelvi tekintélynek elismert Faludira igen kevés filológiai hivatkozást találtunk...” Ennek okát abban látja, hogy elsősorban formai (hangtani-helyesírási) kérdések körül folyt a vita a Révai által átvitt Faludi-szövegek kapcsán, Faludi nyelvi tekintélye viszont főként tartalmi (stiláris, szókészleti, mondatszerkesztési stb.) vonatkozásban nyilvánult meg; főként katolikus írók, olvasók szemében.¹¹ Eltekintve a századforduló körüli években megjelent ilyen tárgyú tanulmányoktól,¹² újabbakkal alig rendelkezünk.

Pedig éppen Faludi elbeszélő prózájának korabeli sajátossága, a fordítás és adaptáció több idegen nyelvi területet érintő, különböző – régebbi és modernebb – stílusréteg átültetésére vállalkozó munkássága, alkalmas forrásanyagot szolgáltatna elmélyültebb elemző tanulmányokra. Ilyen irányban mozog a Faludi prózai műveiből készült válogatás utószava: „Nyelvezete már tudatosan különbözik a pázmányi, vagy rusztikusabb változatában, a Csúzy Zsigmond-féle barokk prédikáció népies fordulatokat is bőven felhasználó retorikájától. Immár nem is a latin szónoklat cicerói bőségéhez, nem is a hitágazatok naturalista erővel festéséhez keres fordulatokat és megoldásokat a népnyelvben, hanem a művelt nyugati nyelvek – német, olasz, francia – szintjére akarja emelni, korszerű műfaj-feladatokhoz hozzátörni a lomposan hömpölygő régi magyar nyelvet. Ennyiben tényleg a XIX. században kiteljesedő, ’nemzeti klasszicista’ nyelvészmeny előfutára; mint ahogyan Horváth János ábrázolta.”¹³ A külföldi példák és stíluseszmények befolyását jogosan föltételező Horváth János megfigyelése szerint Faludi „mozgatója inkább a szép nyeiv iránti fogékonyság, de amellett . . . a tiszta és jó magyarság ösztöne” is; „. . . főleg stilisztikai értékekkel gyarapítja a szó- és forma-kincset; mondattanban velős szólásokban keresi a magyarosságot; s amellett előkelőségre is törekszik; keres ’világi bölcseséget . . . úri magyar nyelven’; oly fordítmányokban, melyek a vallási és világi közt mintegy átmenetnek. . .”¹⁴ Ezek a XIX. század fejlődéstörténeti előzményei-ben kifejtett gondolatok különösen időszerűvé teszik Faludi számos műfajra kiterjedő prózairói teljesítményének igényes vizsgálatát, ahogyan például Szauder József is tette, Faludi Udvari embere esetében.¹⁵ Egy régóta esedékes Faludi kritikai kiadás megvethetné az alapját a forráskritikáig terjedő átfogó munkálatoknak. Megjegyzendő, hogy a prózairói stílusművészetének kérdései nehezen különíthetők el drámaírói nyelvezetének és költői nyelvének esztétikai s nyelvtörténeti összefüggéseitől.

Adaptáció és írói szemlélet

Az egyházi irodalomban és világi irodalmi ismeretekben járatos jezsuita, vallásos és világi tárgyú versek szerzője, erkölcsnemesítő céllal s anyanyelvéhez való ragaszkodását is tükröző fordítói hajlamából fogott hozzá római éveiben moralista-oktató jellegű művek fordításához.¹⁶ Választása

¹⁰ *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfig.* Bp. 1927, 390.

¹¹ BENKŐ Loránd, *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában.* Bp. 1960, 302–303; l. még 258.

¹² KISS Ignác, *Faludi Ferenc nyelve.* MNYr 1895, 21–27 stb. 460–465. HACKER Kálmán, *A szóképzés és a szóösszetétel Faludinál.* Bp. é. n. (1900) 93. KULCSÁR Endre, *Magyar nyelvemlékek.* MNYr 1901, 1–7, 49–57. SIMAI Ödön, *Faludi hatása Sándor Istvánra.* MNY 1915, 157–162 stb. 348–355.

¹³ *Téli éjszakák.* Válogatás Faludi Ferenc prózai műveiből. Válog. szerk. jegyz. utószó SZÖRÉNYI László. Az előszót írta Rónai György. Bp. 1978, 422–423.

¹⁴ HORVÁTH János, *Tanulmányok.* Bp. 1956, 108.

¹⁵ SZAUDER József, *Faludi Ferenc udvari embere.* Pécs 1941, 66.

¹⁶ „Amit írtam, azért írtam, hogy messze bűjdosásmban ki ne kopnék elő nyelvünkéből, példát adnék sok heverő pennának, olvasásra valót nyújtanék a hivalkodóknak, jóra emlékeztetném a világ gondjaiban elmerült elméket.” *Istenes jóságra és szerentsés boldog életre oktatott nemes ember.* Irta anglus nyelven DORELL Josef. Fordította olaszbul Faludi Ferentz. Nagyszombat 1748 (az előszóban).

először az angol jezsuita, William Darrel francia földön angolul írt, világiak nevelését szolgáló műveire esett, melyeket Faludi olasz közvetítéssel olvasott s fordított magyarra. Baltasar Gracian spanyol jezsuita morálfilozófiáját összefoglaló maximagyűjteményét francia közvetítés révén, ill. olasz, német és latin fordítások segítségével ültette át anyanyelvére. Robert Dodsley angol szerző laikus erkölcsstanát Faludi német kiadásból tette át magyarra, akárcsak a spanyol Antonio de Esclava szépprózai alkotását. Ez a saját korában s hazai viszonylatban ritkaságszámba menő többretű fordítói tevékenység műfajában és stílusában eltérő, de irodalomfelfogását és valláserkölcsei célzatát tekintve a túlnyomó moralizáló tartalom jellemző rá. A világi környezetben élő ember magatartásának, kulturált életmódjának és a keresztény erkölcsnek kérdései Faludi literátor kortársait, a magyarországi egyházi értelmiség művelt rétegét is erősen foglalkoztatta, s így a XVIII. század közepe táján keletkezett magyar erkölcsi irodalomban elhelyezhető ez időszak egyik legjobb szellemének átlagszínvonalból kiemelkedő munkássága,¹⁷ amire Bíró Ferenc is utalt Bessenyei könyvének bevezetőjében.

Az adaptációs folyamatban döntő tényezőként megnyilvánuló írói világszemlélet s keresztény életfilozófia a teocentrikus biblikus világkép kétely nélküli elfogadásában, a teológiai tartalmú filozófiai racionalizmusban gyökerezik. Ennek modern eleme a prózairó egyik jellemző vonásának tartott „ésszerű” gondolkodás, a „természetes ész”, a „józan értelem”, a „raison”, a „lumen rationis” vallásos töltésű fogalma. Részben azt érzékelteti, hogy az ember eszével is meggyőződhet a katolikus hitvallás igazáról, másrészt az életből leszűrt reális tapasztalatra támaszkodva, az emberi ráció segítségével érvel a „szép virtus”, a keresztényi erkölcsi normák mellett. Faludi teológiai jellegű világnézete, vallásos világképe és erkölcsfilozófiája elhatárolt a XVIII. század filozófiáját átható felvilágosult racionalizmustól, s ezért különbözik a felvilágosodás századának polemikus morálfilozófiájától¹⁸ is. Faludi egész életpályájából s csak újabban feltárt revizori éveinek tanulságos bemutatásából¹⁹ kiderül, hogy nagy olvasottsággal, tudással és teológiai műveltséggel rendelkezett; olvasóként, könyvtárosként, s „revisor librorum” minőségében egyaránt ismerte a könyvek birodalmának tilalmas szféráit, a hitetlenség magvait elhíntő libertinizmus, a szabadgondolkodás, az indifferentizmus, a szkepticizmus, az isteni gondviselést kétségbe vonó deizmus, az istentagadásra vezető ateizmus polemikus termékeit, az ún. rossz könyvek (a dogmákat támadó, istentelen, egyházgyalázó, vallásgúnyoló, egyházi személyeket sértő, szentírást félremagyarázó) megbélyegzett csoportjait, a reformáció heretikusként nyilvánított írásait, a korai felvilágosodás vallásfilozófiai irányzatait. A hitvédelmi iratok fő célkitűzésétől eltérően, Faludi elbeszélő prózájában nem bocsátkozik filozófiai problémák taglalásába, nem polemizál a filozófiai idealizmust kikezdő tanokkal, hanem idegen anyagként távol tartja olvasójától.²⁰ Ennek megfelelően válogat, s alakít forrásain mint pl. a *Bölcs ember* áttünetésekor; „szabadon elhagyogatott bizonyos részeket, amelyek szerinte nem fértek, 'az igaz keresztény valláshoz' – helyel-közzel és ízlése szerint meg is pótolta eredetijét. ...” Tartalmi kifogásáról vagy teológiai ellenvetéseiről „előljáró kis tudósítás”-ban szól,²¹ s az eredeti német változatának hatvanöt fejezetéből csak ötvenet tartott meg.

Erkölcsei síkon mutatott szembeállása a károsnak tartott nézetekkel félreérthetetlen, kiterjesztve ítéletét a világi szépirodalom erkölcsrömbölőnek minősített szerelmi műfajaira, különösen a heroikus

¹⁷ BÍRÓ Ferenc, *A fiatal Bessenyei és íróbarátai*. Bp. 1976, 5–20. ALSZEGHY Zsolt, *Faludi Nemes emberének rokonai*. It 1943, 68–80.

¹⁸ Vö. az etikai gondolkodók sorozatában megjelent *A francia felvilágosodás morálfilozófiája*. Válog. és utószó LUDASSY Mária. Bp. 1975, 949; Brit moralisták a XVIII. században. Válog. jegyz. MÁRKUS György; utószó Ludassy Mária. Bp. 1977, 897.

¹⁹ SZÖRÉNYI László, *Faludi Ferenc, a könyvvizsgáló*. MKSz 1979, 1–24.

²⁰ Pl. a *Nemes Asszonyban*: „A mint feljebb mondtam, nem úgy adám tanácsomat az olvasásra, hogy a vak Sibylla módjára örökkéig könyveket forgassanak, avagy hogy Apollót a Musa szűzekkel feljülhaladják tudománnyal. Az asszonyokhoz jobban hozzá illik a valamicske, mintsem a sok. – A könyvekben okos választást kell tenni; hagyjunk békét azoknak, a melyek a hit és a religio dolgát illetik, item azoknak, a melyek a theologia, philosophia örvényes mélységére ragadják eszünket.” A *Nemes úrfiban*: Eusebius „valami könyvet vett elő, békét hagyván azoknak, a melyek vagy a hit, vagy az erkölcs dolgát keverik, és méltatlanul sértegetik; mert az első rendbeliek (úgymond) rossz keresztényekké, az utolsók rút embereké tesznek bennünket; és mennél szebben vannak írva, annál kellemetesebben osztják mérgeket.” Toldy kiad. i. m. 1853, 195, 311. hasábj.

²¹ TARNAI Andor, *Egy tibetinek álcázott laikus erkölcsstan a XVIII. század irodalmában*. ItK 1958, 177–186, 180, 183.

és galán regények s az érzelmes levélregények erkölcszlító szemérmetlenül gyönyörködtető (erotikus) témáira. Híven tolmácsolja forrásainak ilyen szépirodalomellenes előítéleteit a szerelmes regényes elbeszélésekkel szembeni felfogását. Ebben az összefüggésben merül fel a moralista-didaktikus prózairó egyetlen világias szépprózai alkotásának, a *Téli éjszakák* genezisének problémája.

A hetvenes évek kezdetén új kiadásokban jelennek meg a *Nemes ember* és az *Udvari ember* első része; nyomdába kerül az utóbbi második és harmadik része, s ezeket is új kiadás követi. A megújuló aktivitás jele, hogy követi társait az *Istenes jószág, és szerencsés boldog életre oktató nemes úrfi* (Nagyszombat 1771), valamint a *Szent ember vagyis szent életre vezető istenes oktatások* (Pozsony 1773). Ebben az évben következett be a jezsuita rend feloszlata, ami Faludit, noviciátus idejét is beszámítva, ötvenhárom évi rendi szolgálat után, s a hetvenedik éve előtt érte. Megrendüléséről, legbensőbb érzelmeiről „pásztori költeményeiben” vall.

„Előttünk, utánunk csak a keserves kár:
Magam elbűjdosom a hol pásztor nem jár.”

Az 5. ekloga pásztori szimbólumában: „Pásztor az ő nyáját már maga széljeszti” panasolja fel a pápai rendelet igazságtalanságát; a 6. ekloga (1775) „kesergő pásztor” a haragvó „Pán halála” után az „új Pán”-tól, Piustól, nyája s pásztorai megőrzését, „sorsa megváltását” remélt, rendjéhez lélekben hű marad ember vallomását tükrözi. „Exit ex domo se alibi ad quietem repositurus” – „Elmegy a háztól, hogy fejét máshol pihenőre lehajtsa...”²² az exjezsuita számára kényszerű helyváltoztatás, mert a rohonci szegényház kis szobáját szinte szerzetesi cellává változtatta. Helyesebben szólva, mint régebben is volt, szerzetesi cellává és írói műhellyé. Innen kelteződik a már említett *Bölcs ember vagyis az erkölcsös böltségre vezető rövid oktatások* (Pozsony 1778) „Előljáró kis tudósítása” 1776-ból, továbbá az újabban fölfedezett kiadatlan *Történetek az Szűz Máriáról*, melyeket egyben foglalt és világra bocsájtott Faludy Ferencz. Néhai Jesuita (1776) kézírata, valamint a *Téli éjszakák vagyis a téli est időnek unalmait enyhítő beszédek* ugyancsak erre az évre datálva.

A *Téli éjszakák* kézírata Faludi rohonci irodalmi hagyatékából került elő. A kortársak szerint ráillett kiadójának dicsérete, hogy „gyönyörű munka”, és oly kellemes magyarságú, ahogyan „csak Faludi tud szállani”.²³ A moralista erőteljesebb szépirói érzékének megnyilvánulásáról tanúskodó alkotást Révai bocsátotta útjára. Első önállóbb értékelője, *A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban* szerzője azt emeli ki, hogy Faludi „nyelvtelhetsége itt sem tagadja meg magát, sőt az elbeszélő prózájának az ő rendes munkásságától idegenebb terén is méltó diadalt arat”, mert vannak benne részletek, „melyek a nyelvnek szemléltető erejére, keresetlen csínjára, sokszor a numerus hatásosságára, sőt költői színre kiváló”.²⁴ A stílusproblémán túlmenően már ekkor fölmerül egy irodalomszemléleti kérdés: összhangban áll-e a magát „néhai jesuitá”-nak nevező szerző világias szépprózai alkotása „az ő rendes” moralista célzatú elbeszélő prózai műveinek irodalomszemléletével.

A kérdés fölvetése jogos, mivel a *Téli éjszakák* az egyetlen Faludi átdolgozás, amely elüt azoktól a munkáitól, amelyeket Horváth János „a vallási és világi közt mintegy átmenetiek”-nek nevezett. Szauder József azt hangsúlyozta, hogy Faludi élete végén írt *Bölcs embere* már enyhíti a korábbi morális-apologetikus irány szigorát, „a *Téli éjszakák* pedig egyenest a korábban tagadott román, a regényes elbeszélés területére lép át... Faludi e művében különösen jeles stilisztája a XVIII. századi magyar irodalomnak”. Azt is megjegyzi, hogy „a rendi kötelék felbomlása után” keletkezett köszöntő versei, pásztor-költeményei, a *Bölcs ember* c. művei s „az egyik legsikerültebb fordítása”, a *Téli éjszakák* „nyíltabb világi érdeklődésről tanúskodnak”.²⁵

Másik újabb értékelés szerint is szerepet játszott a *Téli éjszakák* keletkezésében az 1773-as esztendő. „Munkáinak második tekintélyes csoportját az 1760-as évek végétől haláláig írta fokozottan világias, szépirodalmi jelleggel, amiben nyilván része volt a jezsuita kötöttségek megszűnésének.” E szerint az, a jellemző, hogy Faludi „moralizáló könyveiben is inkább mulattat, mint nevel”, s a *Téli*

²² GÉFIN Gyula, *Ismeretlen adatok Faludy Ferenc életéből*. ItK 1970, 352–353.

²³ *Téli éjszakák*. Vagy is a 'téli est időnek unalmait enyhítő beszédek'. FALUDI Ferencz maradvány munkája. Pozsony, 1787, 331.

²⁴ BEÖTHY, i. m. I, 223–232. Vö. még Riedl, i. m. 309–313.

²⁵ SZAUDER, i. m. 1963, 325–327.

éjszakáknek már „teljesen a szórakoztatás a célja”; az unaloműző társalgások folyamán „nem háborodnak fel a szerelmes tárgyakon sem, – pedig korábban Faludi elitélte a 'romanciás könyveket'. . .”²⁶

Az író előbb már említett életrajzi körülményeit tekintve, mérlegelendőnek tartjuk, mennyiben indokolható a hetvenen túljáró, magát tudatosan „néhai jezsuitá”nak valló prózaíró műfaji újdonságul szolgáló alkotásának létrejötté a rendi kötelek megszűnésével. Milyen mértékű „nyíltabb világi” szépirodalmi jellegű érdeklődésre vall a *Téli éjszakák* szépprózai műfaja.

A *Téli éjszakák* szépprózai jellege

Nézzük meg először Faludi más, rokon világi műfajokra vonatkozó korábbi megnyilatkozásait. A *Nemes ember* bevezetőjében, a „védelmező intés a magyar nemességhez” előre megmondja, hogy „a comoediákat magam jó kedvűből is hegyes szókkal illettem, a mint is érdemesek reá”. Később rosszalóan jegyzi meg: „Ritkán mulatják el a könyörgést, de a comoediát soha sem. Ha szerencsére kezekben imádkozó könyvet látsz, bizvást megesküdhetel reá, hogy zsebek satira-írásokkal teli. . .” A teátrum botránkozást kelt: „Irtózzál azért mindenek felett a londrai és más egyéb azokhoz hasonló comoediáktól; mert ott vagyon az Asmodaeus palotája, udvari lakása a szemtelenségnek, és minden csintalan erkölcsnek műhelye. . . Ott hányja-veti hatalmát Cupido kitály. . . ott tanulja egyesleg mind a két fiatal rend a szerelmes énekeket. . .” A *Nemes úrfi* is óvja a teátrumok hívságos scénaítoit, a „gyönyörködtető szépség” és a hegedüre, lantra írt szerelem „bájoló erejétől”. A virágzó angol, francia, olasz színjátáshoz képest szerény, részben főúri kastélyszínházakban, jobbára iskoladrámákon nevelődött nemesi közönséget komor színekkel készíti föl a világi színház ártalmi ellen: „Nincs olly vastag pennám, s olly rút festékem, hogy én ezeket az iszonyúságokat léte-voltaképen leírhasam.”²⁷ És most nézzük a színházi álorca másik oldalát.

A színházi komédia műfaj történeti szerepe kapcsán a bölcs oktató a nemes úrfi tudomására hozza, hogy kezdetben más volt annak rendeltetése: „A comoediák dolgát pogány Atina városa kezdi vala legelsőben, hogy a görög és több jövevény ifjakkal megutáltassa a gonoszt, és megszerettesse a jó erkölcsöt.” Megenyhül a szigorú moralista, amikor ilyen célzattal szól erről a nemes asszonyhoz: „Nem tiltom a comoediákat is, mikor nem istentelenek, nem csúnyák, nem rágalmozók, hanem inkább ártatlan mulatásra és valami jóra ízt s okot adnak.” A keresztényi morál szemszögéből hasznos is lehet a komédia a nemes embernek: „a mi a comoediát illeti, ha mikor erkölcsre tanít, és csendesen jár, nem tilalmas. Mindazon által egy végben három százat hallani, a hol a szem is akad csúnyára, a fül is hall lustát: irtóztató botránkozatás.”²⁸ Tehát, a keresztényi morál követelményei szerint kell válogatni a sok veszélyt rejtő színházi repertoárban.

A színház, irodalom és zene együttes szórakoztató formája, az „opera- és comoediás ház” újabb forrása a szerelemre gerjesztésnek. Mert amíg a muzsika rendeltetése szerint a táborban haragra,

²⁶ TARNAI, i. m. 1964, I, 537, 539.

²⁷ Faludi gyakran emlegeti a komédiát, Toldi kiad. i. m. 1853, 40, 82–84, 112–118; 121, 135–136, 144, 156, 211, 266, 314, 323. A *Nemes ember*ben: „A ki kilépett Pannoniából, és azon országokon megfordulván kapott benne, tanúm lehet, hogy egyesleg a nemes embereken sok sebeket ejtenek mái nap is.” (2. h.) „Ki sok hímes trágys igékkal mulat a theatrumokon (legalább Angliában), az atheismus és ezer más gonosz, hogy elvégre valamicskét cseppenthessen szívünkbe mérgéből! Aztán a szoros ülések, állások, az oldalló szemintések, udvari mosolygások, szerelmes hízelkedések közt kívül, belül szűzen maradni vajki nagy dolog!” (85. h.) „Olly veszedelmesek hozzánk képest eme theatrumok, mint régenten a rómaiaknál amaz átkozott setét boltzatok. . . Ott kopik legelsőben jámborsága az ártatlan ifjaknak, ott felejtí nevéttében szemérmét sok felserdült szüzecke. . . Adde: hogy ottan tisztos méltóságos színben léptetik elő a poéták a gonoszt, reá köszörülék azoknak eszeket. . . Ellenben mocsokosan, s nagy alávalósággal illetik a virtust. . . Szántszándékkal hagyom félbe a többit, mert igen botránkozató. Ha félted azért Neander lelkedet, feléje ne menj ennek az istentelen mulatságnak.” (109. h.) A *Nemes úrfi*ban: „A theatrumoknak hatalmas erejek vagyon: megbájolják a vendégeket (mint Circe asszony a fabulákban). . . Lehordják hallgatóiról, nézőiről az erkölcsös jóságot, a szívekbe plántálják az atheismust, megvesztegetik a képzelő erőt. . .” (263. h.)

²⁸ I. m. 262, 195, 85. h.

bátorságra, keserűsége indítja a szíveket, a templomokban pedig áhítatosságra, „az opera-házokban jobbra bolond szerelemre”. A londoni énekes asszonykák, „syrenák, csalogatók” cinkoskodva „a fabulás Cupido, Venus, Chloris, Sylvia nevek alatt vagy magok lángoló szerelmekre, vagy más bizonyosra példáznak, sokakat rontanak meg. Ha tudnám, hogy oda igyekezel – fordul a nemes úrfihoz – mind a két kézzel visszarántanálak.” Így merül fel a kérdés a nemes asszony oktatásában is: „A muzsika azért, ámbátor ártatlan légyen magában; de bizonyos az, hogy elég ártalmas gyümölcsseit láttuk.” Az operabalettnben szerelmes szövegeket hintenek a „kótabetűk” közé, s a „musikus” mérget csepegtet az emberek szívébe. „In summa: ezek a madrigál énekek odavalók, a hol Lucifer fűtől, s kölykei táncolnak.” A jó és rossz elemeket, az ártatlan és bűnös vonásokat egyaránt szem előtt tartó, nemes embert tanító részlet²⁹ lényegileg megegyezik a komédiáról mondottakkal. S hogy ezekben az oktatásokban az általános vallásérkölcsei magatartást meghatározó szemléletről van szó, tanúsítja egyéb kérdésekben, pl. a kópírásban, az öltözködésben stb. kinyilvánított szerzői vélemény, továbbá a világi szépirodalommal kapcsolatos felfogása.

A *Nemes emberben* Eusebius festi le Neandernek az „Amor hálójába akadtak” szívbeli gyötrelmeit, „Cupido nyílzottjai”-nak, „Venus nyomorékai”-nak lelki és testi kínjait, a szerelem megszállottjainak szenvedéseit. „Jóllehet azért a szerelem a romanciás könyvekben szépnek és felette édesnek láttassék lenni, de magában utálatos monstrum, mérges tyrannus, irgalmatlan hóhér, s pokol kánya.”³⁰ A *Nemes asszony* hetedik közbeszédében Eusebius a dámákat az anyai kötelesség dolgában oktatja. „Meg ne izelítse a fiatal dáma a romantia írásokat; mert oda lesz miattok. Hatalmas arsenicum méreg lakik ezekben a könyvekben, már sok lelkeket ölt meg . . . Nehéz a szűzeknek az eme históriákban szűzen mulatni . . . Egy szóval, a mint feljebb mondám, oda vagon a leányzó a hitvány könyv miatt . . . Hogyha azért nagyságod nem akarja, hogy históriákat mondjon, írjon a világ egyetlen leányáról, a fabulás könyveket olly magos polcra tegye, hogy el ne érhesse a kisasszony.”³¹ Az ártalmas „romantia” és a már jellemzett „comoedia” tehát édestestvérek. Vajon van-e a „romantiás könyvek”-nek is morális szempontból elfogadható változata?

²⁹ A *Nemes emberben*: „A muzsikáról, a táncról azt mondom: valami szép nótára megereszteni gyenge szavát unalmban, vagy mikor teljes karral felzendül a muzsikaszér, eleibe ül: egy két francia menuettel, avagy palotastáncnál kitenni magáért, még nem bűn; de amabban mind csak a Venus fannyát emlegetni, s maga szerelmében tüzet rakni szíve alá, vagy pediglen a táncát ártalmas tekintettel közleni, s forró meleg csókokkal végezni: bezzeg bűn!” (85. h.) A *Nemes asszonyban*: „Sok világleánya ehhez a siető gyönyörűséghez szegezi szívet, s benne helyeztetni boldogságát, más jobb s hasznosb dolgai hátramaradásával. Ezt lesi estig és virradatig, s csak sol la re mi fa körül mennyországoskodik . . . Nem azt mondom, hogy egy cantata, concerto, s valami híres zengő pengő muzsikakar mindjárt elkárhoztasson. Távul légyen; tudva vagon előttem, hogy a ki böcsületesen megkívánja és mértékletesen, barátja lehet a muzsikának holtig, gyakrabban is vígaszthatja bús órait véle. . . A muzsikának alattomban való titkos ereje vagon: felgyúlaszt, lehültet; vígasztal s meg-meg elkeserít; szerelemre, haragra gerjeszt bennünket egyetemben. . .” (163–164. h.) A hadi és udvari hivatalban: „A muzsikáról szólván tudjuk, hogy az udvar fiatalinak ABC-je, könyörgő könyve, délesti s esti gyönyörűsége. . .” (230. h.) A *Nemes úrfiban* is, i. m. 268. h.

³⁰ I. m. 106–108. h. „Proteus a szerelem, se nem egy helyen, se nem egy módon megy ostromnak; hol haraggal, hol szelídséggel incselkedik; néha mint áruló, néha mint hív barátod, úgy kerül meg, fenyeget s hízelkedik; átkoz, dicsér; távul rugaszkodik, meg-meg oldaladhoz köszörülvén magát térden könyörög; sokképen próbál, nagy mesterséggel forgatja idegét s lövi nyíllait. . .”

³¹ I. m. 198–200. h. „A játékos, ékes beszéd, a gerjesztő puha igék, a tengeri sok egybe vezetett szerelem játéki tábori erővel viaskodnak az isteni félelem és tisztaság ellen. Mennél szebb a könyv, annál jobban ajánlja magát, s többet árt . . . Felkeveri a gondolatokat, gerjeszti az indulatokat; olly tüzet gyúlaszt, a melyet szív fájdalom nélkül nem lehet oltani, és halálos bűn nélkül nem szabad fen tartani. Sőt (a mi előttem nagy csuda) vígan fohászknodnak és danulva kínlódnak magok károkban! Egy szóval a romantia noha gyilkos, de mégis szerelmes ellensége a fiatal elméknek; minthogy kimondhatatlanképen mulatja, és ezernyi ezer szemfényvesztéssel ámitja őket. Úgy közli, addig írja gyönyörűsége festékkel a soha sem történt dolgokat fejekbe, hogy elvégre a fabula históriára kerekedik, és a copia originálissá válik . . . Hiába őrized azután nagyságos asszonyom, mert azon author, a ki reá ingerlette, nyújt ezer mesterséget néki, hogy szándékához férhessen. . .” Vö. FÜLÖP Géza, *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Bp. 1978, 26.

A *Nemes úrfi* második közbeszédében Eusebius, az udvartól elvonult házigazda rendtartásában „holmi ártatlan mulatási” közt gondolt „istenes könyvek” olvasására is, „a mellyekből, mint egy szorgalmatos méhecske az illatozó virágokból, vigasztalásra és lelki haszonra valót tudott szedegetni. Erre nézve vagy elvetette vagy hevertette azokat a hitván könyveket, a mellyek jóra nem gerjesztik embernek kedvét; hanem vagy haszontalanul futtatják elméjét, vagy olyanokat emlegetnek, a mellyektől irtózik a szemérem, és jámborság.”³² Jó könyveket ajánl a *Nemes asszonyban* is, hogy a nemes dáma „böcsületes hasznosan vigasztaló olvasással enyhítse unalmait”. Az ilyen könyvecskék arra szolgálnak, hogy jó erkölcsöt, sok szép társalgásra alkalmas témát merítsenek belőlük. „Vegyük elő azokat, a mellyek áhétatosságra kisztenek, világosítják értelmünket, a jóra lágyítják s tüzesítik akaratunkat, feddenek fogyatkozásinkról, módot, okot adnak a jobbulásra, erkölcsre, szép magaviselésre, kellemetes beszédre és mindennemű virtusra.”³³ Ezeket a könyveket ajánlja a művelt nemesek szórakoztatására a *Nemes ember* második közbeszédében is, amelyben Eusebius a főrendek kötelességéről a tisztesség dolgában oktatja Neandert. A nap huszonnyeg órájából jusson valamicske olvasásra is: „ki szép mulatás ez! gyönyörködteti is az embert, hasznót is hoz. . .”³⁴ Ebből a mulattató, gyönyörködtető prózából számúve van a „romantiás könyvekben” elítélt Venus udvara és Cupido király mérgezett nyilaival megsebzett szereplők szerelmi szenvedélytől fűtött társasága.

A regényes műfaj értelmezésében megnyilvánult megkülönböztető álláspont morálfilozófiai háttérre egyezik a hajdani jezsuita revizor döntéseit befolyásoló erkölcsi-világnézeti felfogásával: A heroikus és gáláns regények kedvező vagy lesújtó megítélésében „a hasznosságnak ugyanarra a mérlegére helyezte a regényt”, s jöllehet a regényes művek „könnyűnek találtattak”, az egyiket „egyéb erényei javallották”, s a könyvvizsgáló megkegyelmezett neki, a másikat „elbuktatta tisztán fiktív jellege és erotikája”.³⁵ A moralista és szépíró működésének minden területén megnyilvánul Faludi „egységes világszemlélete”, újabban Rónay György megfogalmazásában: „a keresztény humanizmus világnézete”.³⁶

Nézetünk szerint egy ilyen irodalomfelfogáson nyugó regényes elbeszélés, keresztényi módon szórakoztató s mulattató világi magyar román megalkotására tett kísérlet Faludi a *Téli éjszakák* kéziratában. Csak ilyen szemszögből érvényes korábbi moralizáló műveire, hogy az író azokban is mulattatva, vagyis nem „száraz tanodai módon” törekszik a nemes olvasó nevelésére. S hogy a *Téli éjszakák* a „romantiás regény” megszelídített magyar változata, kiderül a fordító írói szemléletére jellemző módszerének rövid összefoglalásából.

A *Téli éjszakák* forrása többértű, az alapmű, amelyből legtöbbet merített, egy spanyol szerző, Antonio de Eslava, *Noches de Inverno* (Barcelona 1609) barokk novellagyűjteményének M. Drummer által lefordított német kiadása, a *Winternächte* (Nürnberg 1666) volt. Faludi szabadon bánik forrásával, az eredetileg tizenegy fejezetre osztott elbeszélés-sorozatból csak öt szolidabb históriát ültetett át, megváltoztatva azok sorrendjét. Ezek esetében megőrizte a cselekmény fővonalát, alakítva a kalandos

³²I. m. 1853, 312. h. Eusebius mulatásiról. Ötödik közbeszéd. „Azokban gyönyörködött azért, a mellyek megutáltatják a roszt, az áhétatosságot kínálják, igaz szép színében adják elő az istenes jóságokat, megvilágosítják az elmét, ébresztik az akaratot, építenek lelkünkön, a keserűségben vigasztalnak, a szerencse véletlen csapási ellen tanácsot, erőt adnak, kormányoznak életünkben, utat nyitnak az üdvösségre. . .”

³³I. m. 194–195, 204. h.

³⁴I. m. 19. h. „A könyvnek forgatásával előkerülnek a régi idők s akkori történt dolgok. Olvasással: vesztég ülven s könyöködre dülvén, megjárhatod széles e világot az elmebeli vigasztalások vidám szikrát hánynak . . . ízt és kedvet adnak derekas igyekezetekre, egy szóval: kiékesítik tökéletesképen az embernek nemesebb s legfővebb részét, tudniillik az eszünket. . .”

³⁵SZÖRÉNYI, i. m. 1979, 7, 15–16. Mme de Lafayette: *La Princesse de Clève* (1678), az eltitkolt szerelmi szenvedély és féltékenység kitűnő stílussal elemző regényéről adott revisori vélemény lényege: „Libellum . . . Historiam in parte Amorosam, intrā tamen Verecundiae, et Honestatis recenset; non quidem utilis (utilis) sed neque noxium censeri.” – Jerôme Richard abbé: *Hipparchia, histoire galante traduit du grec . . .* (1748) hetéra-émlékiratnak álcázott francia gáláns regényéről szólva úgy ítéli meg, hogy jóllehet nyíltan nem megbotránkozató, mégis egész tárgya s részletei „incastae sunt, aut saltem incastae Causare possunt Cogitationes, cumque nullum utilitatem adferat potius retinendum censeri.”

³⁶RÓNAY György, *Faludi Ferenc*. Vig 1954, 451–461.

elbeszélések anyagát, itt-ott kiegészítve saját kútfőjéből merített prózai elemekkel. Egyes szereplők neveit megváltoztatja. A negyedik éjszakán mesélt görög Nicephorus és a bolgár Dardanus, ill. Seraphina és Valentinianus csodás történetét követő tudákos beszélgetés: a „tündéri mesterség”, a „fekete mágia” ördöngös eseteiről, a portugál jezsuita, Benito Pereira (Pererius) írásából való; a szerencsével kapcsolatos elmélkedés rokon a „forgandó szerencse” korábban megverselt és moralista prózájában többször érintett témájával. A meglehetősen unalmas, hosszadalmas hatodik és hetedik éjszaka összefüggő tárgyának, Karger abbé érdektelen históriájának francia forrása még ismeretlen. A Faludinál utolsó, nyolcadik éjszaka eleven városleírása viszonylag hű fordítása Charles Cottolendi század eleji Párizst leíró szatirikus fiktív levelének. Míg eredeti forrásában minden éjszaka három elbeszélés kerül sorra, Faludi társasága eggyel is beéri.

A kissé már avultas prózai anyag válogatásának és kötetlen fordításának egyéni módja, a helyszín, a társalgó személyek megmagyarosításának ténye, hazai atmoszférát teremt az unaloműző *Téli éjszakák*-ban. Az első éjszaka ugyanis azzal kezdődik, hogy az eredetitől eltérően, Leonardus, Fabricius, Albanus helyett Szilágyi, ki nagy barátja a históriás könyveknek, s Bátori nemesurak Hollósi kastélyába látogatnak, s a házigazda vendégei unszolására az általa éppen olvasott „szép könyv” históriáival szórakoztatja őket. Hollósi szerint a könyv „szer kívül való Históriaikat emleget: nem egyébre, hanem mulatásra való”.³⁷

De előre figyelmeztet: „Azonban, ha Cupido kis király a históriába keveri magát, meg ne ártson. Én ugyan . . . tudom, hogy a motskos beszélgetés erkölts vesztegetés.” Erre különösen ügyelnek, amikor a harmadik estén csatlakozik hozzájuk Camilla asszony, Szilágyi felesége, aki a külső országokban „könyvekkel barátkozó” dámákhöz hasonlóan „otthon éjfélig turkál a könyvekben”, amelyekből férjura szerint már „legalább két szekérré valót” szerzett. A nő nemre vonatkozó, erkölcsileg nem kifogásolható történeti kuriózumok kapcsán Camilla védelmezi a gyengébb nemet a „gyalázó mesék” ellenében, nagy olvasottságot árulva el klasszikus irodalmi példázataival. Sőt a negyedik éjszakán ő maga veszi át a szót, és másnap megváltik tőlük. Társalgást élénkítő talpraesett, de szemérmes megjelenésével Faludi a magyarul szépen és okosan beszélgető művelt társasági hölgy nemesi alakját próbálta megjeleníteni.

A helyenként vontatott, máskor élénkülő történeteket bevezető vagy azokat követő dialógusok folyamán társai arra ösztönzik Hollósit, hogy az elhangzott témát érintő reflexióit kifejtse. S hogy az író e kísérő társalgást alkotása szerves részének, a históriákat áthidaló hasznos eszköznek tekinti, Hollósinak Camilla novellájához fűzött impressziója tanúsítja: „Nem volt unalmas, sőt ízt adott többre. Egy kis Enthusiasmus, vagy Poétás álom keverte magát belé, de nem vesztegette meg a Históriainak se erejét, se a rendét, sőt ékesítette és alkalmatosságot nyújtott többféle kérdésekre, úgy gondolom.”³⁸ Ezek a novellákat kísérő, erősen megrostált dialogizáló „bölcsek oktatások” otthonos hangulatúvá színezik a társalgást. Az első éjszaka párbeszédei a ferrarai Normandus herceg és a jó hírnevét megőrző „jámbor szűz”, a „hatalmas szépségű” Angelica kisasszony históriája körül zajlanak; a második éjszakán folytatódnak az apja udvarából elbújdosó ifjú Mauritius herceg viszontagságaival, Zayda és Szelim szultán története kapcsán fölmerülő újabb „értekezésre” alkalmas kérdésekkel s kimerítő válaszokkal. Lecchus fia Kazimir Arkádiában, a középkori lengyel királyfi és a megszóktatott macedóniai Iréne páztori idillekben bővelkedő, finom rokoko hangulatú históriájának elbeszélése után gáláns megjegyzések helyett arab nyelvi érdekessége, a kalózokra, földrajzi és néprajzi nevezetességekre terelik az érdeklődést. Az utolsó éjszaka francia témája sokrétű, de a párizsi élet leírása után itt is hasznos tudnivalókra, a világ főbb városainak listájára s néhány főváros kurta jellemzésére tereli a világföldrajzban járatlannak mutatkozó magyar nemesek figyelmét. Ennek is megvan az oka; a párizsi dámákról szólva megjegyezte: „Egyéb tsúfos és fertelmes erköltsöket szántszándékkal nem említtem, nem fér pennámhoz, azon kívül is elég hangos híre nagyon módi életeknek.”³⁹ Mindez megérne egy újabb alapos forrásokösszevetésen nyugvó tüzetes elemzést, melyre ezúttal nem volt módunk.

³⁷ Faludi Ferentz, *Téli éjszakák vagy is a' téli est időnek unalmait enyhítő beszédek*. Kiad. RUPP Kornél. Bp. 1900, 14. GYÖRGY Lajos, *A magyar regény előzményei*. Bp. 1941, 261.

³⁸ I. m. 1900, 65.

³⁹ I. m. 156. Nem örül a komédiába járók seregének: „A nagy bőjti alkalmatossággal a nép reggel szorgalmasan siet a templomba az Isten igéje meg hallgatására, és példásan ájtatoskodik. Dél után azon buzgósággal mégyen a Comoediára, és ugyan tömi a helységet. . .” (160)

Az eddigieket összegezve úgy véljük, hogy a magyar felvilágosodás kezdeteibe nyúló *Téli éjszakák*-nak nem a jórészt elavult, jó másfél évszázaddal korábbi kalandos barokk históriák sablonos tárgya adja meg irodalomtörténeti jelentőségét, hanem feldolgozásának módja, nyelvi, stílustörténeti értéke, műfaj történeti újdonsága. Igaz, a keretes elbeszélések kompozíciója csak részben fedi a regényes próza műfaji egységét, amely fellazul a tudálékos, néhol nehézkes, oktató dialogizálás megőrzésével, amelyet egyébként Mikes már elhagyott – a „romantiás” jelleget tudatosan megőrző – *Mulatságos napok*-ban. Faludi viszont céltudatosan alakította őket, a szórakoztatva tanítás elve alapján, kisepikái igénnyel.

Faludi meseszövéseinek menete sem egyenletes. Előadása könnyedebb az *Angelica*, *Zayda* s *Iréne* személye körüli bonyodalmak leírásában, s legszebbek a tájleíró részletekben, a háborgó tenger és egzotikus tájak festésében, az arkádiai természeti képek, kertek, paloták rokokó stílusú rajzában, alakjai kosztümös bemutatásában. Ezekben válik valóban közvetlenséget sugárzó előadása igazán vonzóvá, az eredeti nehézkesebb stílusát felülmúló, olvasóját választékosságával lekötő szépprózai olvasmánnyá. Faludi sokoldalú írói munkájában kifinomult nyelve, a stilszta tudatos stílusformálása és műgondja, szépírói prózastílusa, egy hosszú fejlődési folyamat, az írói szemlélet fokozatos elvilágiasodásának kísérőjelensége, az irodalmi kifejezés művészi tökéletesedésének megnyilatkozása, mely folyamatban Faludi esetében „a rendi kötelékek megszűnésének” nem tulajdonítunk külön jelentőséget. A magyar barokk elbeszélő próza lassú átalakulása következett be Hallertől, akinek munkáját Faludi „Magyar hármas História”-ként maga is említi,⁴⁰ s ez a korábbi magyar világi prózai hagyományok ismeretére vall.

Faludi írói nyelvezetével és egyéni, a maga idejében méltán csodált stílusával a késői barokk s rokokó széppróza egyik legjobb képviselője. Hazai kortársainak hasonló típusú munkássága nem annyira az egyéni írói teljesítmény, hanem a magyar regényes próza fejlődése és a regényműfaj előkészítése szemszögéből érdemel figyelmet. Az irodalmi szempontból egyenetlen színvonalú adaptációk, a felvilágosult abszolutizmus problémáit feszegető államregény népszerű témáinak s a különféle levélregények, a regény hősi és gáláns típusainak (*Argenis*, *Belisarius*, *Kártigám*, *A Svétziai Grófné*, *Kassandra*, *Szigvárt* stb.) átültetése a felvilágosodás kezdeti időszakában következik be. *Belisarius* latin fordítója a hetvenes évek elején azzal ajánlotta könyvét olvasóinak, hogy regényét *Telemakus* méltó versenytársának tekinti. Ez is, az is az önálló s eredeti magyar regényes műfaj útját egyengette, s ebbe a folyamatba tartozik Faludi szépprózája is.

Hopp Lajos

⁴⁰I. m. 42.